

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

46

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM 1959

Commissie van Redactie: Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg;
Dr. A. Gorter, Bilthoven; O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen;
Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten
aan het secretariaat: Zeestraat 71B, 's-Gravenhage.

DE ACHTERGRONDEN VAN DE PENNINGEN
VAN DE WEST-FRIESE MUNT UIT DE TIJD
VAN HET BESTAND

door M. Flohil

De penningen van de West-Friese munt hebben over het algemeen alleen lokale betekenis gehad en het is waarschijnlijk daardoor dat Van Loon, die vooral het oog houdt op de geschiedenis van de Republiek, moeilijk met deze penningproductie overweg kon, waarbij dan het werk van Bizot, waaraan hij wel ontleende, hem soms geheel van de wijs bracht. Konden we uit de eerste periode van de West-Friese munt de ontwerper en stempelsnijder van de penningen, Paulus Utenwael, aanwijzen¹, maar uiterst weinig mededelen over de achtergronden, voor de reeks waarvan de stempels zijn gesneden door diens zoon, Jacob Utenwael, stempelsnijder 1611—1648, is dat juist omgekeerd. Deze reeks betreft de nummers 60 en 62 t/m 68 uit het systeem Roovers². Bij de bespreking van deze penningen lijkt mij de chronologische volgorde de beste. Slechts no. 60 moet naar een latere datum worden verplaatst en worden overgebracht naar 1618 (zie beneden).

De slag op de Zuiderzee

No. 62 en 63 (Van Loon I 170 en I 169) hebben betrekking op de Slag op de Zuiderzee. No. 62 draagt het jaartal 1615 en ook 63 zal wel in dat

jaar ontstaan zijn. Van Loon plaatst beide op 1573, het jaartal van het zeegevecht, maar hij weet er verder geen raad mee. Wat is de reden, dat 42 jaar na de gebeurtenis plotseling een tweetal penningen verschijnt, dat dit wapenfeit, hetwelk inderdaad voor het tot stand komen van de staat van moeilijk te overschatten betekenis was, moet memoreren? De aanleiding tot het slaan van deze penningen moet zijn de strijd tussen de admiraliteiten van Hoorn en Amsterdam, die er in de jaren vóór en na 1615 bestond en die het hoogtepunt wel zo omstreeks 1615 bereikte³. Deze admiraliteiten hadden elk hun eigen opvatting over de marinepolitiek en handelden daarnaar eigenmachtig. Bovendien plachten zij hun eigen „inclinaties” wat betreft de fiscale politiek te volgen, die doorgaans daarheen gingen door het begunstigen van fraudes in de aangifte van goederen voor de convoijen en licenten de stroom van de handel elk naar de stad harer residentie te leiden. Dit was een hoogst bedenkelijk systeem, waardoor de staat een groot deel van zijn inkomsten te kort kwam en dat tevens de zedelijke basis van ons, heel het land omvattende admiraliteitsbeheer ondermijnde. Zo zien we dan ook allerwegen de grofste misbruiken: omkoping, verduistering van 's lands geld, allerlei plichtsverzuim en nepotisme insluipen. Elk admiraliteitscollege werd een poel van ongerechtigheid en naarmate de betekenis van onze handel en onze marine — en zodoende ook de omvang van het bedrijf en de administratie van de admiraliteiten — toenamen, nam eveneens de corporatieve onzedelijkheid in deze lichamen toe.

Wat gebeurd is beschrijft Elias elders⁴ en ik kan niet beter doen dan hem weer aan het woord te laten: Te Amsterdam begon men zich ongerust te maken over de concurrentie van Hoorn, dat een goed deel van de West-Indische handel aan zich had weten te trekken en ook met de landen aan de Middellandse Zee voordelige commerciële betrekkingen had aangeknoopt⁵. De opkomst van de West-Friese hoofdstad wekte de nijd van het met Hoorn op uiterst gespannen voet staande Enkhuizen⁶. Deze laatste stad sloot zich daarop bij Amsterdam aan, waar men de admiraliteit van Hoorn ervan beschuldigde de kooplieden aan te lokken door het frauderen van 's lands rechten oogluikend toe te laten. In februari 1612 werden door de Amsterdammers in de Staten van Holland luide klachten aangeheven over „de slappe opsicht die in den opheve der convoijen in 't Noorderquartier wordt gehouden, streckende tot zeer groote schade van 't gemeene land en insunderheijt van deze stadt (Amsterdam) in 't perticulier”. De vroedschap droeg aan Gedeputeerden ter Dagvaart op te „insisteren ende hart aan (te) houden” dat Amsterdam in het admiraliteitscollege aldaar zitting zou krijgen om er de bestaande

misbruiken te kunnen tegengaan. Deze eis bleef echter zonder gevolg. Evenmin werd twee jaar later toen in 1614 de Amsterdamse vroedschap het in imperatieve termen ingeklede besluit nam, „dat men den Heere Advocaet van 't landt sal aanseffen, dat men geresolveert is van dezer stedewegen mede een persoon in 't collegie van de Admiraliteit in 't Noorderkwartier gestelt ende gecommiteert sal worden”, aan het verlangen van Amsterdam voldaan. Te Hoorn zaten Oldenbarnevelts geestverwanten, de Remonstranten in de regering; hij had alle reden om hen te vriend te houden en hun misslagen door de vingers te zien. Amsterdam wreekte zich op de Advocaat door elke verhoging van het tarief der convooien, die door hem werd voorgesteld, onvoorwaardelijk af te slaan, uit vrees voor „meerdere fraude”⁸. In al zijn fiscale maatregelen werd Oldenbarnevelt door de machtige stad gedwarsboomd. De Amsterdammers legden een waar meesterschap aan de dag in het opwerpen van chicanes waar zijn plannen en voorstellen schipbreuk op leden. Zowel de verhoging van de convooien als de voorgestelde verscherping van het toezicht op de invordering van de accijnzen werd jarenlang — tot de val van de Advocaat in 1618 — door onwil van Amsterdam tegengehouden.....

Vervolgens deelt Elias mede, dat de Advocaat in de zitting der Staten van Holland 24 november/22 december 1616 als uitvloeisel van deze strijd een der zetels in de Hollandse rekenkamer voor Amsterdam moest inruimen⁹. Echter een Amsterdams inquisiteur ter Admiraliteit van 't Noorderkwartier kwam er dus niet.

In deze tijd moet de penning zijn rol hebben gespeeld. De atmosfeer in Amsterdam was zeer geladen, maar in Hoorn niet minder. Het was bovendien niet de eerste keer, dat Hoorn een dergelijke aanslag had te verduren uit dezelfde hoek, waardoor de reactie van die stad als het ware gepreformeerd was en des te feller werd. Namelijk bij de regeling van de admiraliteit na het vertrek van Leicester in 1589: Amsterdam had op slinkse wijze zich meester weten te maken van de admiraliteit van het Noorderkwartier¹⁰: „De Admiraliteit is surrebtibel tot Amsterdam getransporteert” zeggen de drie steden van het Noorderkwartier „door sinistre practycken bij eenige tot Amsterdam getransfereert”. Ook destijds redde Oldenbarnevelt de situatie voor Hoorn, doch in Amsterdam kwam een nieuwe Admiraliteit tot stand. Maar het was koren op de molen van de separatisten geweest, die droomden van een afscheiding van Holland en stichting van een eigen onafhankelijk gewest „contrarie de Unie”¹¹. Het is ook zeer begrijpelijk, dat Hoorn en velen in het Noorderkwartier zich herinnerd zullen hebben,

wat het van „Moortdam”, zoals Amsterdam voor zijn overgang in het Geuzenliedboek wordt genoemd, te verduren heeft gehad. In 1573 was Amsterdam het Spaanse eiland in het hart van het voor zijn vrijheid strijdende Holland van waaruit Alva de verovering trachtte te bewerkstelligen, de belegering van Haarlem werd vanuit Amsterdam geleid en de stad verleende daaraan haar medewerking. Evenzo was het met het beleg van Alkmaar en Leiden. Bossu en zijn vloot met als admiraalschip de Inquisitie vertrok uit Amsterdam om de toegang tot de Zuiderzee te heroveren met voor hem door toedoen van de West-Friezen noodlottig gevolg. Nu in 1614 vermeet datzelfde Amsterdam zich weer de inquisitie op West-Friesland af te sturen. De penning is een appèl aan het West-Friese zelfbewustzijn, zijn nationale trots, en zal hebben moeten bijdragen tot meer eenheid. Door zijn omschrift: *Inquisitio Inquirendo Nimis Sedulo Se Ipsam Perdit* is het bovendien een satirieke penning. In de politiek is spot een gevaarlijk wapen, naar twee kanten: dit alles zal wel niet genoemd zijn, doch wel in aanmerking zijn genomen bij de eindafrekening in 1619.

De keerzijde van 63 gebruikte Paulus Utenwael in 1598 op de rekenpenning Van Loon I 503. De ankerstokken, die in werkelijkheid loodrecht op het vlak van het anker staan, zijn bij de zoon wat in stand gewijzigd, wat een meer bevredigend beeld geeft ²².

De editie van 1620, nl. Roovers 67, verschilt met die van 1615; de kust die op no. 62 alleen beneden Enkhuizen met manschappen is bezet, is nu ook op andere plaatsen daarvan voorzien. Volgens het verhaal van de strijd werden de vechtende manschappen op de vloot afgelost door vers volk van de wal, dat afgehaald werd met bootjes. Waren die alleen in de buurt van Enkhuizen geplaatst op de penning van 1615 om de nu afvallige Enkhuizers te paaien en zijn later, door aanmerkingen van de overige medestrijders, de leveranciers van verversingstroepen elders in 1620 er ook opgezet? De letters van de penning van 1620 zijn groter en slordiger. De tekst op de keerzijde vertoont kleine wijzigingen *VRIE* is nu *VRIIE*; *BOSSOV* nu *BOSSV* en *Gods* nu *Godts*.

West-Frieslands welvaren

Roovers 64 wordt door Van Loon II 55 afgebeeld op het jaartal 1609 en hij voorziet de penning ook van dat jaartal. Blijkbaar steunt hij hier op Bizot p. 103, die de penning eveneens afbeeldt op het jaartal 1609, doch deze laatste tekent op de penning nog, hoewel enigszins schemerig, het jaartal 1617. Van Loon neemt Bizot's commentaar over de aanstaande

welvaart tijdens het Bestand over, maar gaat nog een stapje verder en plaatst op de afbeelding nu ook maar het jaartal 1609. Het is echter uitermate onwaarschijnlijk, dat dit jaartal juist is. In 1609 was Paulus Utenwael nog in dienst, die de penning anders gemaakt zou hebben: de rand met afwisselend grote en kleine kralen heeft hij nooit gebruikt; zelfs de zoon gebruikte ze in 1615 nog niet volledig; op de vz. van de Zuiderzee-penning hield hij zich nog aan de werkwijze van zijn vader. De tekening bevat ook nog een andere kennelijke fout: Van Loon neemt uit Bizot over dat op de penning het wapen van Holland staat in plaats van dat van Hoorn. Bizot had echter waarschijnlijk een exemplaar onder het oog waarop dat wapen door verspringen bij het slaan onherkenbaar is geworden. Zelf bezit ik zo'n exemplaar en het heeft lang geduurd eer ik begreep wat het wapen betekende. Alleen is op deze penning en zijn herhaling van 1622 het wapen van Hoorn iets anders afgebeeld dan gewoonlijk op de West-Friese penningen: het koord dat aan de hoorn is verbonden, loopt op de twee plaatsen waar het de hoorn omvat, nog met een klein stukje door en elk stukje eindigt dan in een kwastje. Is de afslag zuiver, dan is dat direct te herkennen, doch als de penning iets versprongen is, is zo'n wapen onherkenbaar. Het is dan ook begrijpelijk, dat Bizot er het wapen van Holland van maakte, maar Van Loon had moeten begrijpen, dat dit niet juist kon zijn. De iteratie van 1622 vertoont geringe wijzigingen in de grootte van enige vlaggen van het schip en aan de andere zijde is het boompje rechts iets anders. Met dat jaartal bestaat ook een bronzen afslag (K.P.K.).

Met deze penning hebben Bizot en Van Loon geen raad geweten. Hij kan niet gemaakt zijn op de welvaart tijdens het Bestand; er was toen in vergelijking met de jaren te voren in zaken en ten plattelande een

algemene verarming, zo zelfs, dat de Staten van Holland het platteland vrijstelling verleenden van de heffing van de 50e penning¹³. De welstand, althans in bepaalde kringen, bestond al te voren. De penning moet verband houden met het in 1617 verschenen gedicht in het Latijn van Velius: Westfrisia. In 1617 verscheen de tweede druk van Velius' Chronyck van Hoorn en daar was toen bijgebonden met een afzonderlijk titelblad en afzonderlijke paginering, dus als afzonderlijk boekje, dit gedicht, dat een loflied is op West-Friesland, zijn middelen van bestaan en zijn wakkere zelfbewuste bevolking. Daarvan is de penning een illustratie. Dat er inderdaad contact was tussen de penningmakers en Velius blijkt wel uit de mededeling van de heer R. T. Mulder, dat Paulus Utenwael het titelblad graveerde voor Velius' Chronyck van 1604, welke plaat ook gebruikt werd voor de tweede uitgave van 1617¹⁴. In de derde druk van 1648 is Westfrisia op dezelfde wijze bijgebonden, maar nu is er als derde boekje bijgekomen een Hollandse bewerking van J. de Groot J.C. (deze zal steeds geciteerd worden volgens de vierde druk van 1740).

West-Friesland steunde economisch op de agrarische en de scheepvaartbelangen. Die waren bij de gehele bevolking, zowel in de steden als ten plattelande, niet sterk gescheiden. In die tijd waren de stadsregenten reder, deelnemer in de O.I. Compagnie, drooglegger van de Beemster, landbouwer, fokker van vee, eigenaar en verhuurder van landerijen, verkoper van vee en zuivelprodukten¹⁵, zij leenden de boeren geld, bovendien behoorden verschillende dorpen tot de jurisdictie der steden. Maar omgekeerd bezaten de dorpsbewoners vaak, „een of meer paerten scheeps”¹⁶. Deze land- en zeezijde van de West-Friese economie vindt men op de penning, doch ook op de kaart van Hoorn, het vers op de kaart van Hoorn van Paulus Utenwael van 1596 in het Latijn en er onder op zijn Hollands geeft dat duidelijk weer:

Siet Hoorn, hoe bloot
Aen Thetys schoot
Haer sielt ten toone
En velt playsant
Aen dander cant
Haer weyden schoone.

Men ziet op de kaart de zee met sloopjes en Neptunus en aan de landzijde de koetsjes voor een waarvan een melkmeisje met een juk met twee emmers staat. De kaart van Medemblik van 1599 ook van Paulus Utenwael, geeft dat nog duidelijker weer. Daarop staat in een hoek afzonderlijk het schip (behalve de sloopjes op zee) en aan de landzijde ziet men een meisje een koe melken, zo ongeveer als op de penning

(zonder de entourage), helaas is op die kaart wel een plaats voor een gedicht opengelaten, maar het is niet aanwezig ¹⁷.

In de vierde druk van de Chronyck, van 1740, bij blz. 456 (niet in de andere drukken) komt een kaart van Hoorn voor door Velius zelf in 1615 getekend, daarop komt een Latijns vers voor, waarin de hoop wordt uitgesproken, dat Hoorn de hoofdstad van West-Friesland zij met aan de ene zijde de zee golvend van zeildragende schepen en aan de andere kant de koeien op zijn groenende weiden. Wat geldt voor Hoorn, geldt voor heel West-Friesland. Citeren we dan nog uit de bijgevoegde begeleidende gedichten: uit een sonnet op dr. Theodori Velii Hoornsche Chronyck:

Hoorn aan landt in vruchten uytgelesen
En aan de Zee der Nymphen lust.

Uit een epigramme op Dr. Theodori Velii Hoornsche Chronyck door Dr. Antonius Roscius (de vriend van Vondel) over Hoorn:

..... daarna een kleyne Buurt
Allengskens heeft gemetst tot sulken stadt als Hoorn
Dien Nering onderheijt, dien overvloed bemuurt,
Diens rugh Nature quam met melk-fonteynen ringen
Diens aengesicht Neptunus veel vreemde giften groot
Door zijn Boots-volk begost van verre toe te bringen
En offerden haer gunst soo t'samen in haer schoot.

Uit een sonnet tot Lof des Oversetters (nl. van Westfrisia, dus verschenen in 1648):

Hoe dat West-friesland met sijn seven steden leijt
Heel Schiprijck en vol op in alle vruchtbaerheyt
Van boter, melk en kaas, van vruchten, krujden, bloemen
Van Vissen, Paerden, Vee, jae alles dat men weijt.

Uit de Hollandse bewerking van Westfrisia zelf (p. 29 regel 17, 18, 19):

West-friesland, machtigh rijk, door Scheepvaert, en een Moeder
Van sulken ed'len Vee, West-frieslandt zijnd' een Hoeder
Van soo veel koeyen.....

En even verder (p. 36):

En wij met kracht van Volk het vruchtbaar Lant ontblooten
Door 't groote Werelts rondt, met opgehoopte vloten
Van schat en kostlijk zaet, en komen door de zee
Niet eens, maar t'allentijdt geladen op ons Ree.

Dat een melkend meisje is afgebeeld en geen boer wordt waarschijnlijk verklaard door het volgende (p. 31 onderaan):

Schoon dat de Groote Godt, den Heerscher van den Hoogen
En grooten Hemels tent, met geen ongunstig' oogen
De Bouwerij bestraekt en dat de Landen niet

Ontbloomt zijn van 't gebedt des Boers, nochtans men siet
 (Als al de jonge jeugt in 't midden van de Lenten
 Haer 't zee begeven gaet, en soeckt daer dubbele renten
 En grooter winst van daen, en sy haer Bouwens lust
 Bevelen op het nauwst de vrouwelijke rust) enz.

In de Latijnse tekst heb ik de letterlijke omschriften van de penning niet kunnen vinden, maar soms kwam het er dichtbij. Dat Hoorn eigenlijk het puikje van West-Friesland is, komt uit op blz. 38 als de dichter over de steden gaat spreken:

Welk sal ik eerst op 't schoonst en wien daer na door 't prijsen
 Soo herelijk ten toon op dit Tonneel doen rijsen?
 Ghij Hooren, ghij verdient te spelen 't eerste deel
 Van deser Steden Rey op 't herelijk Tonneel.
 Gij zijt de flonker-star de Parel die doet cieren
 West-frieslandts waerde kroon door Uw gestadigh swieren
 En woelen door het diep van 't altijd bruyshend nat
 Dat doorgaens zegen-rijk rondtom Uw kielen spat.

Het particularisme laait hoog op aan het begin en aan het eind van Westfrisia. Uit de aanhef (p. 29, regel 10):

Noordt-Holland werd genoemt, als Holland tot een huyster
 Nu wederom haer eygen naam hernomen heeft
 En als onsterffelijk bij haer na-saten leeft

en aan het eind waar gehandeld wordt over de kloekheijdt in de oorlog waarbij de strijd van 1256 tegen graaf Willem II, de slag bij Hoogwoud-Opmeer en de meer recente zege op Bossu genoemd worden (p. 41):

Ghij zijt, als 't ongelijk het Vaderland komt dwingen
 Des Wets verdedighster, beschermster van die dingen
 Die uwen Staet aangaen, des vrijheijds scherm en schut
 Wiens roem tot noch toe is gevoert en onderstut
 Door onser oud'ren kracht dat hebt gij Batavieren
 Beprooft.....

dan volgt een beschrijving hoe West-frieslandts klare beeken geverfd waren door bloed en volgestopt met lijken:

Kenteeken des Triumphs voor yedereen tentoon
 Als meed'een Parel aen West-frieslandts Eere-kroon.

Bij de slag op de Zuiderzee proeft men de gevoelens van allen strijd met Amsterdam:

Gheen dag noch uur noch stont zal dit ons Hoorens luyster
 Uytwissen door den tijdt, of brengen in het duyster
 Van de vergetelheijdt, soo langh men 't eerlijk hout
 Te strijden voor sijn eer en goet; en even stout
 Voor d'oude vrijgheijdt van 't Vaderlandt te vechten.

Tot de dichters die de uitgever Westfrisia laat inleiden met een of ander dichtstuk behoort ook Cornelis Taemzoon Sal^r 28 met een ode; dezelfde

poet uit wiens werk het tijdvers is op de keerzijde van de slag op de Zuiderzee, althans Van Loon deelt dit mede.

Of het gedicht *Westfrisia* en de Westfrisiapenning nog samenhangen met de voltooiing in 1617 van de grote uitleg van havens en stad (in dat jaar werden als sluitstuk van dat werk de wallen van Hoorn weder gesloten), durf ik niet te zeggen.

Eenheid van West-Friesland

Roovers 65 (Van Loon II 99) van 1617 moet wel samenhangen met de in die jaren alles beheersende twisten en is een gematigde vermaning, zoals men die van Arminiaanse Hoornse zijde mocht verwachten. De penning zal wel geen olie op de hooggaande golven hebben gebracht, populair is hij waarschijnlijk niet geweest, althans hij is zeer schaars. Ook de muntmeester zal er mede ingestemd hebben: hij voorzag de penning van zijn wapenteken en initialen. Moest het stuk met zijn klare en symmetrische afbeelding van de drie steden suggereren, dat West-Friesland met de drie steden achter de strekking stond? Het is het laatste verdienstelijke exemplaar van de traditionele rij van penningen en rekenpenningen met drijvende kruiken en gezamenlijk trekkende ossen, welke de West-Friese munt heeft geleverd. Op deze penning moet ik later nog even terugkomen.

Unanimitas in kerk en staat

Ten slotte resten nog Roovers 60 (Van Loon II 149.4) en 66 (Van Loon II 112). Deze beide penningen moet ik met elkaar in verband brengen. No. 60 kan niet van Paulus Utenwael zijn wegens het lettertype.

De penning heeft bovendien een omranding met afwisselend grote en kleine kralen, die Paulus nooit en Jacob in 1615 nog niet volledig gebruikte. Het wapen wijst op het ontstaan nog voor of omstreeks het overlijden van Philips Willem, het draagt nl. nog het hartschild Saksen, dat Maurits tot 1616 gebruikte. De beide penningen horen bijeen, omdat ze zulke grote overeenkomsten in de voorstelling vertonen. Beide hebben aan de voorzijde de Generaliteitsleeuw en aan de keerzijde het wapen van Maurits met Je Maintiendray. De leeuw lijkt in beide gevallen gecopieerd naar Van Bylaers penning op de slag bij Turnhout van 1597 (Roovers 33; Van Loon I 496.2). No. 60 draagt zelfs dezelfde Calvinjse leus. De keerzijden van 60 en 66 vertonen nog de merkwaardige overeenkomst, die van geen enkele andere penning met het wapen van Maurits bekend is, nl. dat het rust op lauwertakken. Alleen no. 66 heeft er wat meer omdat ze nu ook uitgaan van de twee ineengeslagen handen, de door Maurits

bewerkte Unanimitas. Die overeenkomsten dwingen er toe die beide penningen van één munthuis met elkaar in verband te brengen. Dan is no. 60 een Gomaristische oproep tot de strijd, de Generaliteit met Maurits trekken samen op. Het omschrift op de voorzijde pleit voor zich zelve, dat op de achterzijde, „Door wapen Nassouwe strijdt Godt ghetrouwe”, doet sterk denken aan de Geuzenliederen uit die tijd. In het Geuzenliedboek, dat duidelijk Gomaristisch is in deze periode, staan wel dergelijke regels, doch niet dezelfde b.v. (no. 192 regel 71-72) „Met onsen Prins Nassouwen God zal ons helpen fijn”, of (no. 191 regel 95-96) „Wij houden 't met Nassouwen Godt sal ons doen bijstand” en (no. 190, regel 57 en volg.) „Soo neemt die van Nassouwe Tswaert des Gheests in de hant. En helpt soo uyt benauwe Godts kerck int Nederlandt”. Het rijm Nassouwe en ghetrouwe komt in die liederen meer voor. Bekend is ook dat de schippers in hun vlag het wapen van Maurits voerden met het omschrift: „Liever met Oranje te liggen in 't Veld dan langer door Arminiaenen te zijn gekweld”.

De tegenwerping zou gemaakt kunnen worden dat het wapen niet is omgeven met de kouseband en zijn devies, zoals de penning van Adriaen Rottermont van 1615 met het portret van Maurits en op de kz. diens wapen, welke penning eenzelfde propagandistische strekking moet hebben gehad¹⁹, doch dan moet bedacht worden dat Gomaristisch West-Friesland zijn centrum in Enkhuizen had (waar toen de munt zetelde) en dat Enkhuizen in die tijd in rep en roer was, door het molesteren van de Hollandse vissers door de Engelsen, zodat voor de propaganda dit Engelse onderdeel beter kon worden weggelaten. Uit het afwezig zijn van de Kouseband om het wapen, kan zeker niet worden besloten, dat de penning dan voor 1613 dateert. De wapentjes van de steden maken dat onmogelijk. Het Arminiaanse Hoorn, dat in die tijd de grootste macht was, zou nooit hebben toegestaan, dat zijn wapen voor een dergelijke penning werd gebruikt. Die wapentjes hebben trouwens niet op de oorspronkelijke stempel gestaan. Het is duidelijk, dat die er later in zijn gesneden, wat zonder twijfel te zien is aan de N van Wapen, die voor een deel door het wapentje is opgeslokt (misschien is daar nog wel de hele E opgeofferd); de E van Ghetrouwe zit voor een deel in het wapentje van West-Friesland; de S van Strijt zit heel dicht tegen het wapentje van Medemblik. Vermoedelijk is de stempel in 1618 gemaakt, is gearzeld met het maken van afslagen en toen Maurits in oktober 1618 de magistraat in West-Friesland verzet had, zullen er nog achteraf de wapentjes ingesneden zijn (dat gaf daar toen in geen enkele stad meer verzet) met opoffering van stukken letters en met wat benauwde

plaatsing. De penning die daarom van 1618 moet zijn is zeer zeldzaam en dat zal wel zijn reden hebben in het feit, dat hij kwam als mosterd na de maaltijd: toen er afslagen van gemaakt konden worden, was de overwinning in het zicht of behaald. De penning werd achterhaald door Roovers no. 66. Deze getuigt van de behaalde zege; dezelfde Generaliteitsleeuw wordt door een hemellicht bestraald, de goede zaak waarvoor no. 60 ten strijde opriep, heeft getriomfeerd, het omschrift is dienovereenkomstig gewijzigd en aan de keerzijde zijn door de bereikte Unanimitas lauwer-takken te meer toegevoegd aan Maurits' wapen. Het Geuzenliedboek (no. 204, regel 269-270) zegt hetzelfde als de penning: „Dies wert God lof en danck geseijt voor Prins en Heeren Staaten”.

Het is een stuk van royaal formaat, dat nu wel het wapen (met hart-schild Buren) omgeven door de kouseband met devies draagt. Men moet dan in aanmerking nemen, dat de onderhandelingen in Engeland op 17 juli 1619 werden afgesloten en dat voordien de vissers door de Engelsen al niet meer werden gemolesteerd. Het merkwaardige is dat de muntmeester dit stuk weer met wapenteken en initialen signeert. Deze heeft daarmee zijn ommezwaai officieel bekend gemaakt. Of mogelijk heeft op no. 60 op de plaats van het onderste of bovenste wapentje toch ook het wapenteken (voor de initialen was geen plaats) van de muntmeester gestaan, dat dan ten offer is gevallen aan het wapentje van West-Friesland of dat van Medemblik. Bij nauwkeurigste beschouwing is daarover geen uitsluitsel te krijgen. Hij die no. 65 zo duidelijk van zijn wapenteken en initialen voorzag, zal ongaarne het Gomaristische stuk no. 60 hebben willen tekenen. Dat de stempelsnijder op eigen verantwoording het stuk maakte, is niet aan te nemen. Bij het ontstaan van de penningen van deze gehele reeks was Caspar Wijtgens toch waarschijnlijk de auctor intellectualis, hij lijkt er de man niet naar om zijn stempelsnijder te laten begaan. Dat de muntmeester in de periode van Jacob Utenwael de drijvende kracht van de penningproductie was, doet de wijze van signeren vermoeden. Paulus Utenwael daarentegen was zeker veel ouder dan zijn muntmeester en toen was diens wapenteken op de penningen bescheiden van grootte en plaatsing, doch tijdens de zoon werd dat anders en prijkt het op een duidelijke plaats met nog bijgevoegde initialen. Het uitgeven van de penning no. 60 moet wel aarzeling bij de muntmeester teweeg hebben gebracht, misschien is dat de reden dat het stuk zo laat kwam of talmde hij om zo lang mogelijk de kat uit de boom te kunnen kijken? Maar tenslotte werd het ook hoogste tijd om „nu het blad omgeslagen was het schip te wenden om zijn officie niet te verliezen”, zoals Velius van de Schout getuigt. De penning no. 66 komt

vrij veel voor en zal veel zijn gekocht, vooral door diegenen die de nieuwe tijd begrepen, waarschijnlijk ook elders, waardoor deze penning als de enige, die de triomf voor de contra-remonstranten herdenkt, min of meer buiten de lokale sfeer komt.

Van deze penning bestaan licht variërende stempels van de voorzijde (de keerzijde is steeds dezelfde) in de stand van de punt van het zwaard van de leeuw ten opzichte van de aanvangspunt en de beginletter R van het omschrift; daarbij varieert de vorm van het lint waarmee de pijlbundel wordt bijeengehouden, alsmede de vorm van de staart van de leeuw.

De mogelijkheid door Van Loon geopperd, dat no. 60 een herinneringspenning zou zijn voor naar elders uitgetrokken schutters bij het beleg van Bergen op Zoom, is niet te handhaven: als de stempelsnijder in 1619 het wapen juist afbeeldt, waarom zou hij daarin in 1622 falen? Bovendien plegen stukken voor een dergelijk doel zo omstandig van details, jaartallen en data te worden voorzien die moeten herinneren aan de opofferingsgezindheid, de plichtsbetrachting of de vaak begeleidende „desbauchie”, en hier niets van dit alles. De editie van 1740 van de *Chronyck* vermeldt nog een gouden exemplaar behorend aan J. Hinlopen²⁰.

Dat men in de verschillende uitgaven van de *Chronyck* praktisch niets vindt over penningen, is ten slotte te begrijpen. De motieven van dergelijke propaganda moeten in het duister blijven. Maar hier was dit vooral geboden, omdat de periode van het verschijnen van deze penningen ongeveer samenvalt met de periode van het verblijf van de munt in Enkhuizen. Er wordt opgegeven, dat de muntmeester ongaarne daarheen vertrok²¹; dat kan wel niet alleen geweest zijn vanwege de grote bezwaren die het overbrengen van een fabrieksbedrijf van de ene stad naar de andere aankleven, maar ook vooral om het geheel andere milieu. De propaganda moest daar gedreven worden op een vooruitgeschoven post in vijandelijk gebied, Enkhuizen spande samen met Amsterdam. Het maakt de indruk, dat de muntmeester zich meesterlijk van zijn taak heeft gekweten door de Enkhuizers als West-Friezen in hun zwak te tasten en op juiste wijze hun particularistische gevoelens te strelen om ze afvallig te maken van Amsterdam. De Westfriisapenning kon eveneens als bruikbaar voor dat doel gezien worden. Mogelijk heeft hij ten slotte dankbaar gebruik gemaakt van zijn verblijf in Enkhuizen om aan het eind van de „trubbel” zo geruisloos mogelijk de huik naar de wind te hangen. De muntmeester moet men in het Hoornse milieu zien als een gelijkwaardige van de belangrijkste regentenfamilies, wat blijkt uit het huwelijk van een dochter van Jan Martsz Merens (1574—1642) met de zoon van de latere muntmeester Sweerts (een tak van dezelfde familie

ging zich omstreeks die tijd Sweerts de Landas noemen²².

Het is natuurlijk niet na te gaan of het initiatief tot deze propaganda van de regenten uitging, dan wel meer van de muntmeester. Het particularisme was de voorwaarde voor het bestaan van de munt, de belangen van Hoorn waren de belangen van de munt en uiteindelijk die van de muntmeester.

Met no. 66 eindigt de penningreeks van de West-Friese munt, wel volgen nog de iteraties van de Bossupenning van 1620 (no. 67) en van de Westfrisiapenning van 1622 (no. 68), doch dat is geen nieuw werk meer. Daarna was misschien door de Unanimitas de politieke sfeer zo gewijzigd, dat het talent van de muntmeester niet meer tot zijn recht kon komen, maar ook kon door de jaren het initiatief zijn gaan tanen. Bovendien moet bedacht worden, dat ook elders het slaan van penningen bij de munthuizen in onbruik ging raken, het tijdperk van de particuliere medailleurs brak aan. Na de dood van Caspar Wijntgens in 1625 heeft de stempelsnijder geen eigen werkzaamheid in dat opzicht ontwikkeld.

In Jacob Utenwael had Caspar Wijntgens een bekwame stempelsnijder, maar of er in diens periode van de penningproductie ontwerpers aan te pas zijn gekomen, weten we niet. Zeker had de muntmeester daarvoor voldoende relaties, zijn zwager was Jacques de Gheijn. Hij zelf was gehuwd met Maria Stalpaert van der Wiele, de Gheijn met haar zuster Eva²³. Of de Gheijn of zijn zoon of een der leerlingen medegewerkt heeft aan een of meer van de penningen, is uiterst moeilijk na te gaan. De slag op de Zuiderzee doet wat compositie betreft enigszins denken aan het ontwerp van De Gheijn voor de penning van de slag bij Nieuwpoort (de voorstelling heeft ook verband met de plaat van de slag in het prentwerk van Fr. Hogenberg). In de landelijke voorstelling op de landzijde van de Westfrisiapenning treft men meerdere elementen aan, die men ook wel vindt op een tekening van De Gheijn (waarvan ook een ets bestaat)²⁴: een koe die gemolken wordt, een boomstronk met takken op de voorgrond, een soort duiventil ter zijde, de koe wordt daar gemolken door een man, doch er is ook een meisje met een juk en emmers dat een muts en een lijfje draagt als op de penning. In die tijd was men zo vrijmoedig in zijn ontlenen aan anderen, dat dergelijke overeenkomsten zeker niets zeggen over de ontwerper. Het is wel aan te nemen, dat er veel meer medewerking van contemporaine artiesten aan de penningproductie moet zijn geweest dan we weten, maar die aan te tonen is moeilijk. Zo moet de penning ter herinnering aan het beleg van Geertruidenberg (Roovers 25, Van Loon I 437) samenhangen met de

kaart door De Gheijn van dat beleg gemaakt²⁵ en de penning ter herinnering aan de slag bij Turnhout (Roovers 31, Van Loon I 494.1) geslagen in de munt van Dordrecht samenhangen met de prent die De Gheijn van die slag maakte, vooral het deel van de penning waarop de huizen met er voor de kale winterse bomen gezien worden (dus het bovengedeelte van de voorzijde). Maar dat alles zegt nog niets over de vraag of het Jacques de Gheijn was die de ontwerpen voor die stempels heeft gemaakt. De verhouding tussen De Gheijn en Wijntgens zal wel niet slecht zijn geweest, daar de zoon Jacques de Gheijn II een deel van zijn vermogen vermaakte aan de nazaten van Caspar Wijntgens²⁶, maar van enige werkzaamheid van Jacques de Gheijn voor de West-Friese munt is niets te zeggen als niet meer gegevens bekend worden.

- ¹ Jaarboek 44 (1957), p. 43—48.
² Jaarboek 40 (1953), p. 29—31.
³ J. Elias, *Geschiedenis van ons zeewezen*, p. 41.
⁴ J. Elias, *Geschiedenis van het Amsterdamsch regentenpatriciaat*, Amsterdam, 1923, p. 72.
⁵ Velius' *Chronyck van Hoorn*, e.d. 1740, p. 490, 505, 506, 512, 521.
⁶ Over wrijvingen tussen de beide steden zie o.a. Velius p. 545, Res. Staten van Holland, 7 december 1610.
⁷ Resol. Vroedschap 6 december 1614.
⁸ Resol. Vroedschap 11 september 1614. Ook 11 april 1616.
⁹ Elias, *Regentenpatriciaat*, p. 74.
¹⁰ Elias, *Zeewezen*, p. 34 noot 3.
¹¹ Als voren, p. 35. In een bepaalde fase van deze strijd in 1589 wilde de Vroedschap van Amsterdam Hendrik Laurensz. Spieghel, de dichter en koopman, dwingen een plaats in te nemen in de Admiraliteit te Hoorn, doch deze betaalde liever de boete die hij met zijn weigering opliep (Nieuw.Ned. Biogr. Woordenboek II, lk. 1350).
¹² Op het wapen op het Poortje van de Admiraliteit van 1607 te Hoorn is de stand van de ankerstokken reeds zoals Jacob die op de penning wijzigde.
¹³ Elias, *Regentenpatriciaat*, p. 74.
¹⁴ *26e Bundel v/h Historisch Genootschap „Oud West Friesland“*, 1959, p. 37.
¹⁵ A. Merens, *De geschiedenis van een West-Friese Regentenfamilie, Het geslacht Merens*, 's-Gravenhage 1957, p. 71.
¹⁶ H. A. Enno van Gelder, *Nederlandse dorpen in de 16e eeuw*, Amsterdam 1953, p. 17 en 19.
¹⁷ Kaart van Medemblik als bijlage bij de *26e Bundel v/h Historisch Genootschap „Oud West-Friesland“* 1959.
¹⁸ C. Taemszoon van Hoorn was zoon van Taem Heynszoon, vroedschap van Hoorn. De zoon werd geboren in 1567 en werd na een reis door Europa rentmeester van Hoorn. Hij is in november 1600 in de nacht met het veerschip van Amsterdam komende overboord gevallen en verdronken (A. J. v. d. Aa, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*, II, Haarlem 1876).
¹⁹ Jaarboek 42 (1955), p. 87.
²⁰ Pagina 604, aantekening 841.
²¹ L. W. Bruinvis, De strijd om de Westfriese munt, *Tijdschrift Munt- en Penningkunde* 13 (1905), p. 228.
²² Merens, pagina 92 en 95.
²³ J. Q. van Regteren Altena, *Jacques de Gheijn, An introduction to the study of his drawings*, Amsterdam 1936, p. 120-1.
²⁴ J. Q. van Regteren Altena, plaat 3 (1603).
²⁵ Roovers, *Jaarboek* 40 (1953), p. 16 noot 17.
²⁶ J. Q. van Regteren Altena, *Jacques de Gheijn*, p. 129 en 130.

SUMMARY

West-Frisian triumphal medals 1609—1621. — The author discusses the triumphal medals which were manufactured by the West Frisian mint during the Twelve-year Armistice. Eight medals are examined the dies of which were made by the official die-cutter of the mint Jacob Utenwael. With the help of sources dealing with the local history of Hoorn it is demonstrated that all these medals are related to the internal politics of West Frisia. They are the product of the contrasts between West Frisia and Amsterdam on the one hand, and between the Remonstrants and the Contra-Remonstrants on the other hand. The purport and background of each medal is explained and the exact date of their manufacture is established.

Van Loon I, 169—170: Commemoration of the Battle of the Zuiderzee, made in connection with a controversy concerning the West Frisian Admiralty (2 medals of 1615, and a slightly different version of 1620).

Van Loon II, 55: The prosperity of West Frisia. This medal stands in relation to Velius' poem „Westfrisia" (1617 and slightly different version of 1622).

Van Loon II, 99: The Unity of West Frisia, an admonition to moderateness in religious controversies (1617).

Van Loon II, 112 and 149,2: Unanimitas in Church and State after the victory of the Contra-Remonstrants (1618 and 1619 respectively).